

Петро ГАВРИЛКО

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВІДРОДЖЕННЯ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ

Виявлено спільні риси відроджувальних процесів у різних країнах, виокремлено їхні особливості. Досвід відродження щодо об'єктів у ретроспективі та за масштабами розглянуто з урахуванням заходів, які можуть бути використані при проведенні ефективних перетворень у сільському господарстві України в умовах ринкової економіки. Узагальнено зарубіжний досвід відродження сільського господарства та визначено роль держави в цьому процесі.

Сільське господарство займає одне з провідних місць в економіці України. Однак у процесах здійснення сучасних аграрних перетворень в Україні допущена низка помилок. Наслідком чого стали занепад сільського господарства, руйнація підприємств і закладів соціальної сфери села, безробіття і бідність сільського населення, погіршення демографічної ситуації. У зв'язку з цим однією з найважливіших проблем вітчизняної економіки стала розробка механізму відродження сільського господарства.

Ця проблематика знайшла відображення в працях таких науковців, як В. Андрійчук, П. Гайдуцький, А. Кандиба, І. Лукінов, М. Малік, П. Саблук, О. Шубравська, В. Юрчишин та інші.

Однак переважна більшість економічних та організаційних проблем, особливо тих, що пов'язані з відродженням агропромисловництва з урахуванням специфічних регіональних умов, залишається відкритою і потребує подальших досліджень.

Мета статті: узагальнити зарубіжний досвід відродження сільського господарства та визначити роль держави в цьому процесі.

Дослідження світової практики відродження сільського господарства під-

тверджують важливу роль у цих процесах державної політики. Прикладами ефективного державного сприяння відроджувальним процесам чи перешкоджання їм є відмінності темпів розвитку країн. Зокрема, державна політика економічного та соціального розвитку Нідерландів є позитивним прикладом, а французька – негативним. Франція в XIX ст. не проводила реформи, втрачала економічні та соціальні досягнення, наслідком чого стали революційні події.

Відродженню західноєвропейського сільського господарства сприяла Спільна аграрна політика (САП), яка була започаткована 1957 р. Римським договором, в котрому йшлося про утворення Європейського Союзу. Згідно з договором сільське господарство включалося до спільного ринку. Основні завдання САП: підвищити продуктивність сільськогосподарського виробництва за рахунок стимулювання технічного прогресу; забезпечити його раціональний розвиток та оптимальне використання факторів виробництва, особливо праці; забезпечити високий рівень життя сільського населення, а саме за рахунок збільшення доходів осіб, які зайняті в сільському господарстві; забезпечи-

ти достатню кількість продовольчих товарів і стабілізувати ринки; забезпечити продаж сільськогосподарської продукції споживачам за доступними цінами [1, 47].

До середини 70-х рр. XX ст. визначились такі основні проблеми в розвитку САП: нездатність структурної політики забезпечити підвищення продуктивності і зменшити регіональні відмінності в розвитку; нездатність цін підтримки відображати реальну ринкову ситуацію; загроза єдиному ринку з боку системи грошових компенсаційних платежів як результат нестабільності курсів національних валют країн-членів ЄС; зростання надвиробництва. У міру надвиробництва продовольства розмір прямих державних субсидій виробничого призначення почав зменшуватися. Виняток становила тільки система пільгового сільськогосподарського кредитування й надання допомоги молодим фермерам. Посилювалися вимоги до дотримання екологічних параметрів виробництва.

Наступним етапом реформ САП був "План дій 2000", який містив чотири головних елементи: зменшення цінової підтримки зернових культур, яловичини та молочних продуктів; стабілізація сільськогосподарського бюджету на 2000–2006 рр.; збереження квоти на молоко до 2008 р.; збільшення фінансування заходів для розвитку сільських територій та несільськогосподарської діяльності. В "Плані дій 2000" більше уваги приділено екологічним питанням та багатofункціональній ролі європейського фермера [2, 64].

Однак "План дій 2000" не вирішив головних проблем ЄС. Тому в 2003 р. аграрний комісар ЄС Франц Фішлер запропонував реформаторські заходи, головними складовими яких було відокремлення прямих платежів від виробництва, модуляція, підвищення вимог до умов господарювання, затвердження аграрного бюджету 2007–

2013 рр., підвищення фіскальної дисципліни та зниження цін підтримки. Реформа Фішлера відокремила більшу частину прямих платежів від виробництва. Модуляція дала можливість підвищити розмір підтримки нових цілей САП, таких як розвиток сільської території та зменшення різниці рівня життя між селом і містом. Отже, центральні аспекти, які є важливими для подальшого розвитку САП, – це політика розвитку села; стабілізація і покращення ринків та забезпечення доходів для сімей; екологічна безпека, закріплення принципу тривалості в САП.

Заслуговує на увагу досвід розвитку передгірних та гірських регіонів Австрії. В основі агровиробництва лежить принцип "довготривалості", що означає якісне його зростання та поєднання малих, середніх і великих агропідприємств, сфери виробництва та послуг, а крім цього орієнтацію на зовнішній ринок, здатність до самозабезпечення. Програма розвитку сільського господарства в напрямку довготривалості включає екологічно зорієнтоване сільське та лісове господарства; довготривале збереження цінних природних та культурних ландшафтів, водних ресурсів; посилене використання відновлювальної сировини й енергоносіїв. Для збереження генетичних ресурсів підприємства утримують тварин, які знаходяться під загрозою зникнення. Зменшення посівних площ запобігає ерозії та вимиванню корисних речовин з ґрунтів. Зберігаються альпійські луки й пасовища. У гірських регіонах функціонує програма, яка сприяє утриманню і зміцненню цієї території. Основними її положеннями є: підтримка гірських районів через субсидії; компенсація за тяжкі умови господарювання; встановлення квоти на молоко та національний захист молочного ринку; стимулювання експорту м'ясної та племінної худоби; проведення узгоджувальних комісій цін та до-

ходів у відповідних інтеграційних ланках виробництва; залучення інвестицій для аграрних підприємств; підтримка молодих фермерів; позашкільна професійна освіта; покращення обробки, переробки і збуту агропродуктів; охорона навколишнього середовища; оновлення сіл; заходи з культурного ландшафту й інфраструктуру; сприяння розвитку туризму [1, 164].

Заслужують на увагу дії уряду землі Саксонія-Ангальт (Німеччина) щодо підтримки пріоритетних напрямків агропродукції. Незалежно від правової форми фінансову підтримку можуть отримувати одноосібники, сімейні підприємства, кооперативи, компанії та приватні товариства сільського та лісового господарства, садівництва і рибальства, бджолярі, хмелевиробники, тваринники, а також підприємства торгівлі, переробки сільськогосподарської продукції, що освоюють виробництво продуктів за новими технологіями. Урядова підтримка передбачається у вигляді дотацій, доплат, субсидій, різних премій за рахунок консолідованих коштів з бюджету ЄС, а також безпосередньо за рахунок бюджету землі Саксонія-Ангальт [3, 8].

У кредитній системі важливе місце займають кооперативні банки. Вперше вони почали функціонувати як кредитозберігальні сільські кооперативи. У країні також діє програма стимулювання інвестицій, у рамках якої можна одержати пільгову державну позику: 1% річних у рахунок погашення 3,5% на будівництво житлових будинків та інших споруд у сільській місцевості [4, 67].

Заслужує на увагу державна програма розвитку сільських територій Швеції. Основними напрямками програми є: дослідницька робота та експериментування в галузі сільського господарства, насінництва, лісництва, садівництва та ветеринарної медицини; економія національних ресурсів; виробництво агропродукції відповідно до

смаків споживачів; забезпечення продуктами харчування на випадок кризи або війни; збереження багатих і багатоцільових господарств; збереження риболовецьких угідь, мінімальний вплив на навколишнє середовище, використання біологічного палива; сприяння розвитку ринкового садівництва; допомога щодо залучення робочої сили відповідно до потреб у ній.

Розвиток соціальної інфраструктури на селі та її сервісне обслуговування (будівництво лікарень, бібліотек, шкіл, дитячих садків, доріг, ліній електропередач і телефонного зв'язку) здійснюється комунами, на території яких розміщені фермерські господарства. Інвестиції в інфраструктуру здійснюються за рахунок комунального бюджету, який поповнюється в результаті чітко налагодженої податкової політики держави. Фермери, як і інші громадяни Швеції, мають право на безкоштовне користування бібліотеками, школами, дитячими садками, медичними закладами. Доцільно зазначити, що будівництво доріг, ліній електропередач та телефонного зв'язку на території фермерського господарства фінансують самі фермери. Усі вони об'єднані в кооперативні організації, які представляють їхні економічні інтереси [1, 237].

Сучасний високий рівень розвитку сільського господарства Швеції багато в чому обумовлений ефективною діяльністю кооперативних формувань, що мають великий досвід. Кооперацією охоплені всі господарства країни. Перші кооперативи спеціалізувалися на переробці молока і забої свиней. Пізніше виникли кооперативи, які постачали засоби виробництва, забезпечували виробничо-технічне обслуговування, а також кредитні кооперативи. У сучасній структурі фермерської кооперації Швеції виокремлюють наступні типи об'єднань: виробничі, постачальницькі, збутові, з переробки агропродукції, закупівельно-по-

стачальницькі, кредитні й інші. На практиці багато об'єднань здійснюють увесь спектр вертикально-координованих технологічних функцій, що забезпечує виробництво і збут того чи іншого виду готової продукції. Вертикальні кооперативи займаються збором, переробкою і збутом продукції, яку виробили її члени. Це найбільш розвинута сфера кооперативної діяльності [1, 239].

Кожний кооператив створює переробні підприємства і для залучення додаткових засобів на капіталовкладення випускає акції для реалізації їх фермерам, завдяки чому вони стають співвласниками переробних підприємств [1, 242].

Сільськогосподарські кооперативи Швеції створили промислову базу з переробки сільськогосподарської продукції. Їм належить практично вся молочна промисловість і основна частина м'ясної. Кожне фермерське господарство одночасно пов'язане з кількома кооперативами. Одні з них доправляють сільськогосподарську сировину з ферм на кооперативні підприємства, інші забезпечують товаровиробників знаряддями і засобами виробництва, треті надають кредити, четверті здійснюють виробниче обслуговування, яке включає також надання технічної допомоги, консультацій, інших виробничих послуг. Значна питома вага в сільськогосподарській кооперації Швеції належить постачальницьким кооперативам. Технічне обслуговування фермерських господарств здійснюють у Швеції закупівельно-постачальницькі кооперативи. Їм належить сітка майстерень, спеціалізований автотранспорт для технічного обслуговування, пункти з постачання запчастин.

Останніми роками в кооперативному русі Швеції зросла роль кредитних кооперативів. Вони забезпечують потреби сільськогосподарських виробників у кредитах, ведуть широку консультаційну діяльність,

активно сприяють упровадженню новітніх досягнень науки.

Досвід функціонування фермерських кооперативів у Швеції характерний для інших Скандинавських країн і Фінляндії, де вони є самостійними організаціями товаровиробників, створюються для захисту своїх економічних інтересів, організації збуту, постачання і кредитування. Всю систему агропромислового виробництва Скандинавських країн, Нідерландів та інших європейських країн можна назвати кооперативною з майже повним контролем кооперації за збутом сільськогосподарської продукції.

Заслугує на увагу досвід відродження та розвитку села у Франції. Сільськогосподарські кооперативи сприяли не тільки відродженню аграрного виробництва, а й забезпечили перетворення країни в найбільшого в Європі та другого у світі (після США) експортера сільськогосподарської продукції.

Кооперативи здійснюють кредитування фермерських господарств, постачання засобів виробництва, заготівлю, переробку, зберігання і збут продукції, а також підготовку необхідних кадрів, надають консультації. Кредитування сільського господарства забезпечують основним чином кооперативні банки.

Крім суто кооперативних об'єднань, діють галузеві союзи. Вони виконують певні державні функції: регулювання виробництва і збуту, представлення інтересів галузі, підтримка якості продукції, стимулювання експорту, а за рахунок відрахувань від продажів фінансують галузеві науково-дослідні інститути.

Для Великобританії характерний відносно низький рівень державного регулювання в сільському господарстві. За відсутності спеціалізованої системи аграрних кредитів фермерські господарства підтримують за допомогою державних субсидій.

А в останні роки аграрний сектор економіки розглядається державою як самоспроможний до відтворення й функціонування на ринкових принципах без будь-якого втручання ззовні.

Іншою є і система реалізації і постачання сільськогосподарської продукції у Великобританії. Її основними складовими є державно-кооперативні об'єднання. Вони побудовані за вертикально-інтегрованим типом з безперервним потоком товару від фермера до закупівельного кооперативу, далі на переробку, а потім до споживача або на експорт. Такі об'єднання стали одним із найважливіших чинників, який перетворив Великобританію з імпортера в країну-експортера продовольства, незважаючи на обмежені земельні і людські ресурси, які використовуються в сільському господарстві. Державно-кооперативні об'єднання показали високу ефективність і продовжують існувати нині.

Заслугує на увагу досвід проведення аграрних реформ села у державах Балтії (республіки колишнього Радянського Союзу), Польщі, Болгарії, Румунії, Угорщині, Чехії. Так у Чехії, Польщі, Словенії протягом перехідного періоду частка заходів "зеленої скриньки" поступово зростала і почала переважати в структурі підтримки сільського господарства. До "зеленої скриньки" належать заходи, які не спрямовані на підтримку обсягів виробництва та цін виробників, а отже, не порушують принципів справедливої конкуренції. Державні витрати в межах "зеленої скриньки" спрямовувались на підтримку наукових досліджень, підготовку й підвищення кваліфікації кадрів, інформаційно-консультаційного обслуговування; на фінансування ветеринарних і фітосанітарних заходів, контролю за безпекою продуктів харчування; вдосконалення інфраструктури (будівництво шляхів, електромереж, меліоративних споруд); по-

ліпшення землекористування; сприяння структурній перебудові села [5, 87].

З моменту вступу Польщі до ЄС стабільність доходів, що надходили від сільського господарства, гарантують інструменти інтервенції на агроринках, доплати до експорту польських продуктів харчування за межами ЄС. Додаткові джерела фінансування аграрного сектору, що надходять із бюджету ЄС, дали нові шанси для його модернізації.

У Болгарії ще не вдалося досягнути таких обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, які характерні для інших країн ЄС, однак є сподівання, що якісні зміни зможуть здійснити молоді люди, які вчилися та отримували досвід в інших країнах.

Основними пріоритетами політики Румунії залишаються: забезпечення населення власними продуктами харчування за рахунок зростання сільськогосподарського виробництва й удосконалення технологій у харчовій промисловості; розвиток інфраструктури за рахунок збільшення виробництва транспортних засобів, машин та обладнання.

У США застосовується політика протекціонізму: державна підтримка через дотації, ціни, квоти, кредитна й податкова політика; цільові державні субсидії на будівництво житла в сільській місцевості, закупівлю техніки тощо.

В Японії розповсюджена практика застосування сучасного менеджменту та маркетингу, науково-технічного прогресу, створюються сприятливі умови для творчої праці, що свідчить про важливість таких підходів для відродження. У цій країні напрями державної підтримки аграрного сектору займають значну питому вагу в загальній вартості сільгосппродукції (74%) [6, 26].

Заслугують на увагу дослідження можливого застосування прийнятних для України елементів системи підготовки й підвищення кваліфікації керівників, спеці-

алістів та персоналу, бо для відродження необхідними є професіоналізм та дисциплінованість кадрів – якості, що характеризують і вирізняють працівників цієї країни. Доречно також вивчати та в подальшому застосовувати елементи соціального захисту, механізми поєднання централізації і децентралізації в управлінні виробничо-збутовою діяльністю тощо.

Накопичений значний досвід управління відроджувальними процесами у країнах з різними суспільно-політичними укладами та відмінностями рівнів соціально-економічного розвитку. Досвід інших країн, не потрібно копіювати, повторювати, однак доцільно враховувати історію відродження сільськогосподарського виробництва. Розвиток економічних процесів повинен бути керованим, його ефективність значною мірою залежить від державної політики. А ефективне державне регулювання відроджувального руху можливе за умови комплексного застосування економічних, адміністративних та соціально-економічних засобів впливу. Нова економічна та соціальна система ведення агровиробництва повинна відповідати національним традиціям та інтересам щодо ефективного й сталого розвитку найважливішої народногосподарської галузі з реаліями сьогодення в ній.

Література

1. Назаренко В. И. *Аграрная политика Европейского Союза / Институт Европы РАН.* – М.: ООО “Маркет ДС Корпорейшн”, 2004. – 362 с.
2. Green Cowles M., Smith M. *The State of the European Union.* – Vol. 5: *Risks, Reform, Resistance, and Revival.* – London, 2000.
3. *Підтримка сільського господарства урядом землі Саксонія-Ангальт (Німеччина) / О. М. Шпичак, Є. В. Маслюков, Н. В. Сеперович, О. В. Сидоренко.* – К.: ІАЕ, 1999. – 51 с.
4. Приходько Т. *Регулирование деятельности сельскохозяйственных предприятий различных правовых форм в ФРГ// АПК: экономика, управление.* – 1997. – № 8. – С. 43–48.
5. Трейси М. *Сельское хозяйство и продовольствие в экономически развитых странах. Введение в теорию, практику, политику.* – СПб.: Экономическая школа, 1995.
6. Цветов В. Я. *Пятнадцатый камень сада Реандзи.* – М.: Политиздат, 1996. – 302 с.
7. Демьяненко С. *Общая аграрная политика ЕС: сущность, тенденции и значение для Украины // Экономика управления АПК.* – № 3. – 2003. – С. 80–86.